

**Муниципальное бюджетное учреждение дополнительного образования
Детская школа искусств имени Дамба Хуреш-оола**

668010, Республика Тыва, Бай-Тайгинский р-н, с.Тээли, ул.Степная л22, тел: (39442) 21 e-mail:

Исх.№ 19

« 03 » марта 2024г

Справка

Дана, Хертек Арбаймаа Николаевна, концертмейстеру МБУ ДО ДШИ имени Дамба Хуреш-оола в том, что за межаттестационный период с 2019-2024 год она имеет следующие публикации на сайтах:

1. Статья в СМИ аналитического характера

№	Статьи	Наименование публикации	Примечание
1	Статья в СМИ аналитического характера	«Ак чолдуг шагаа айы»	
2	Статья в научном журнале/ сборнике научно-практической конференции, в том числе на образовательном портале.	«Народная тувинская музыка: истоки, направления, сюжеты образы. Известные артисты и ансамбли»	
3	Учебное-методическое пособие, методическое пособие, учебное пособие, методические рекомендации, сборник, хрестоматия.	1. «Хореографические вариации» 2. «Тувинские мотивы»	Для учащихся ДШИ и ДМШ РТ и для студентов

Директор:

Таргын У.М.

Муниципальное бюджетное учреждение дополнительного образования
Детская школа искусств имени Дамба Хуреш-оола

**ТЕМА: «НАРОДНАЯ ТУВИНСКАЯ
МУЗЫКА: ИСТОКИ, НАПРАВЛЕНИЯ,
СЮЖЕТЫ ОБРАЗЫ.
ИЗВЕСТНЫЕ АРТИСТЫ И АНСАМБЛИ».**

Выполнила:
Преподаватель МБУ ДО ДШИ имени
Дамба Хуреш-оола
Хертек А.Н.

*Шагаа-шагаа, амыр солчуп, Чымчак болзун, чаагай болзун! Чалыы, кырган чолукишуулу.
Чашкан тараа, одарларым Чаглыг эъттен чооглаалы, Чаъстан, олден куруглатпа! Часты уткуп, кышты
удээл, Үнүш-чимис элбек кылдыр Унуп келген чаа чыл Үргүлчү-ле хуннээректе!*

АК ЧОЛДУГ ШАГАА АЙЫ

(Шагаа дугайында)

Кандыг-даа чон эрги чылды удеп, чаа чылды уткуур чанчылдыг. Тывалар шагдан тура бир чыл эргилип, оксези келир душта, улуг байырлалга оваарымчалыг белеткениш чорааннар. Чуге дээрге, ам чаа чыл келир, ол кандыг-даа бооп болур. Багай чуве болбазын дээш, кижилер ол уеде кончуг серемчилелдиг, чагыш-сеткилинден эгелээш, чугаа-домаан арыглаар, элбек аъш-чемни белеткээр. Шагаа – улус чоннун төөгүден байырлалы. Шагаа – эргилип кээр чаа чылдын езулалы. Шагаа – чемзиг чемнин дээжизи, өөрүшкүзү. Уруг-дарыг ойнап-хөглээр чаагай хуну

Улуг-биче чолугужар найыры-дыр.

Тыва чон Шагаага барык-ла күстен эгелеп белеткенир. Анаа чоннун хүндүлээр аъш-чемин «Шага чеми» дээш аңгы шыгжап алып. Күзүн чиш согар үеде иртти азы шыдалдыг кижилер улуг боданы-даа соккаш, үүжелээр: үүргенелиг, чодураалыг чөкпектерни, кадыктарны база-ла тускайлап куткан, Шагаада бузары-биле шыгжап каар.

Шагаа эрги сан-биле кыштын адак айы тонгөндө, частынбашкы айының бир чаазында болур. Кыштын сөөлгү адак айын бүдүү айы дээр. Бүдүүайында Шагаага белеткел кидин түлүк, Шагаа чемин үүжеден уштуп белеткээр, аал бүрүзү аштанып арыгланыр. Эрги чылдын чыылган бүгү багын база арыглаар.

Кыштын адак айының сөөлгү хүнүн Шагаа бүдүүзү деп адаар. Бүдүүде аалдарда улус дүвүрөп-ле үнер. Өг бүрүзү чалама азып, каастап дериир. Артыш, шаанак чыдын арыглап алган өг-оранга чытталдырар. Улуг паш ишти быдаазын хайындырар. Ол бүгү ажылга улуг, аныяк чон дөгере киржир. Хамык чүүлдү белеткеп алган соонда, орай кежээ тоолдажып, тывызыктажып, чинчи чажыржып эгелээш, барык олура-даа хонар. Даарта Шагаа болур деп турда, Бүдүү хүнүндө ак харны шаажан аяк хире кылдыр борбактай туткаш, бажыңнын эжик аксынга бедик черге салып ап база чораан. Бедик черде, эжик чоогунда салып каан үш харны, Шагаа дүнезинде ол девискээрни хайгаарап эртип чыткан бурган Башкынын аяктыгары амзап, күш кирер дижир. Ол ыдыктыг айттар суксунун хандырып, борбактап каан харны амзааш күш кирип алган аалга эки чыл болур-деп, бурунгулар чугаалап чорааннар.

Сан-салыры Даң аткан. Частынбашкы айының бирги чаазы. Улус дыка эрте ходелип үнер болгаш дүүнгү чымыш уламчылаар. Хүн херели аалдын кодан девискээрини е дээй бээри билек, аалдын ишти саң салыр тейже унгеш, оран-тандызынга чалбарып, улуг саңын салыр. Саңны салыры дээрге, чоннун оран-тандызынга чалбарып, оон ээзинге өргүл кылыры ол. Саңны салырда баштай чээрген-биле чалбышталдыр одапкаш, ынаар ус-чагны сууледира кудуптар. Кывынгыр чемнерге от улам хөгжуур. Ынчан, артышты болгаш өске-даа чемнин дээжизин отче салыптар. Саңны салып турар уеде тос-карак-биле ак чемнин дээжизин: сүттү азы дус чок чаа шайнын үстүн чажып чалбарыыр. Амгы сууржун чуртап чоруур уевисте бедик тей кырынга улуг саңны кожуун, суму чагыргаларының удуртукчулары аныяк эр улусту эвилелдеп алгаш салып турар апарган. А, улуг саңга барып шыдаваас улус боттарынын бажынынын херим иштинге калбак даш кырынга саңны салыр.

Шагаа хуннеринде хам кижини хоор чаңчыл шаанда турган. Шала чоорту Шагаа хунунде ламаларны чалаар езу база тывылган, ол чорук тывага сарыг шажын кирип келген сөөлүндө кончуг неггерээн. Амгы уеде хам-даа, лама-даачалаары кижини бурузунун бодунун күзели болур. Оларны чалаары азы чалавазы чугула деп чуул турбас.

Алгыш-йорээлдер, оларның сөстери дөгере-ле демей эвес боор. Арбан, суму айы-биле йөрээл чугаалаар кижилерниң тускай чогаадып алганы-биле база чылдарның аттары, оон онзагай байдалдары, аал малга, ажы-төлге ачы-хавыязы, ондактыг уржуктары билдингир болганда, йөрээл болза оран-тандыга, эрткен болгаш үнген чылга онза сүзүглөп болур.

Чолукшууру Шагаага келген бүгү улус чолукшуп, белек-селээн, кадак-торгузун солчур. Кижини бурузу чолукшуп мендилешкеш, чаа-чылда боттарынын кадыын, мал-маганның хур-менди кыш эрткенин айтыржыр.

Аныяк кижини улуг назылыг кижини-биле чолукшуур дээн болза, кадакты ийи холунун өрү көргөн адыжыңга арта кагаш, «Амыр-ла!» дээш, ийи холдап сунар. Улуг кижини мендизин харыылааш, мендилешкен кижинин холдарынын кырынга база ийи холун салгаш, белекти хулээп алып. Чолукшуурда черле улуг кижини холдарын ыяап-ла аныяк кижиниң холдарынын кырынга база салыр. Шагаада эң-не хүндүлүг кижини – мал кадарчызы болур. Анаа кош-кыры борбак эът-биле эштээш, инчөөккө суп бээр. Шагаанын эртенинде, ажы-төлүн эдэртип алгаш, төрөл бөлүктүн эн улуг назылыг төрөлдериңге ак сүттүг, тыва далганныг, аъш-чем база белек-селектиг чолукшуп чедери эки чаңчыл болур.

Тээлинин уругларнын Дамба Хуреш-оол аттыг уран-чуул школазынын башкызы Хертек А.Н.

Бай-Тайга

Бай-Тайга кожууннуң солуну
№1 2023 чылдың март 10

өртээ дугуржулга өзугаар

Тускай үндүрүлгө

Хүндүлүг чаңгыс чер-чурттугларым!

Төрээң Тывавыстың чонунуң эң ынак бурунгу байырлалдарының бирээзи Шагааның бүдүү хүнү-биле Силер-биле чолукшуурун чөпшээрер көрүңер! Эрги чылды үдеп, чаа чылды уткуп тургаш, силерниң ал-бодунарга кежик-чолду, кадыкшылды, өг-бүлөңерге чедимчелиг амыдыралды, ажы-төлүңерге чагай өзүлдени, ажил-ишке сайзыралды, аал-оранывыска амыр-тайбыңны йөрээп тур мен!

Үнүп олураар ногаан меңгилиг, суг олуттуг кара Тоолай чылында улуг чуртувус Россияга тайбың делгерезин, Тыва Республикавыс улам хөгжүп сайзыразын! Курай, курай, курай!

Бай-Тайга кожууннуң чагырга даргазының хулээлгезин күүседип турар А.Б.Хертек

Бай-Тайга кожууннуң С.К.Шойгу аттыг Кара-Хөл ортумак школазынга Шагаа бүдүүзүндө база бир солун хемчег болуп эрткен. Тыва национал оркестрниң салым-чаяанныг хөгжүмчүзү, хөөмейжизи тускай үннүг ыраажызы, Тыва республиканың мерген адыгжызы чаңгыс чер-чуртуу Успун Кежик Николаевич Кара-Хөл сумузунга аалдап четкеш, ук школаның коллективинге болгаш өөреникчилеринге ча адарынга солун мастер-классты эрттирип берген. Школаның башкылар коллективи болгаш өөреникчилер улуг сонуургал-биле киришкеннер. Төнчүзүндө кара-хөлчүлөр «Уваң-Шуу» бөлүүнүң солун концертин көргөннер.

2023 чыл - 4 ногаан меңгилиг, суг олуттуг кара Тоолай чылы.

Тоолай чылы кижги бүрүзүңге эвилең-ээлдекти хайырлаар. Тоолай дээрге уян-сеткилдиг, шыдамык амытан болуп турар. Чылдың ээзи идепкейжи эвес чорукка хөңнү чок. Ол карак-кызыл ажылдап турар, чаныш-сыныш чок, күштүг күзел-соруктуг кижилерже көрнүр.

Тоолай - кем чок, чымчак ак дүктүг, онзагай амытан. Ынчангаш тоолай чылы эң-не таарымчалыг, чымчак чыл кылдыр санаттынар. Ол чыл эш-өөрге өөрүшкүнү сөңнээринге эки чыл. Тоолай чылында бодунуң чылынга таарышкан сүлделерни ажыглап, бодунда чажыртыңан салым-чаяанны ажыглаарыңа таарымчалыг чыл болуп.

Хореографические вариации

Тема

Арбаймаа Хертек

Lento

The first system of musical notation consists of two staves. The upper staff is in treble clef with a key signature of two flats (B-flat and E-flat) and a 3/4 time signature. It begins with a piano (*p*) dynamic marking. The lower staff is in bass clef with the same key signature and time signature. The music features a series of quarter notes in the upper staff and a more complex rhythmic pattern in the lower staff, including eighth notes and rests.

The second system of musical notation consists of two staves. The upper staff is in treble clef with a key signature of two flats and a 3/4 time signature. It begins with a *gr* (grace) marking. The lower staff is in bass clef with the same key signature and time signature. The music continues with a melodic line in the upper staff and a supporting bass line in the lower staff, featuring some chromatic movement.

The third system of musical notation consists of two staves. The upper staff is in treble clef with a key signature of two flats and a 3/4 time signature. It begins with a *gr* (grace) marking and a mezzo-piano (*mp*) dynamic marking. The lower staff is in bass clef with the same key signature and time signature. The music continues with a melodic line in the upper staff and a supporting bass line in the lower staff, featuring some chromatic movement.

The fourth system of musical notation consists of two staves. The upper staff is in treble clef with a key signature of two flats and a 3/4 time signature. It begins with a *gr* (grace) marking. The lower staff is in bass clef with the same key signature and time signature. The music continues with a melodic line in the upper staff and a supporting bass line in the lower staff, featuring some chromatic movement.

The fifth system of musical notation consists of two staves. The upper staff is in treble clef with a key signature of two flats and a 3/4 time signature. It begins with a *gr* (grace) marking. The lower staff is in bass clef with the same key signature and time signature. The music continues with a melodic line in the upper staff and a supporting bass line in the lower staff, featuring some chromatic movement.